

Proslovili Jiří Pelán a Luboš Merhaut

(E*forum, 09. 08. 2024)

Při smutečním rozloučení s doc. PhDr. Jiřím Opelíkem, CSc. (21. října 1930 - 3. srpna 2024) ve Velké obřadní síni strašnického krematoria dne 9. srpna 2024 zazněla následující slova.

Jiří Pelán:

Vážená paní Opelíková, vážení pozůstalí, vážení hosté,

dovolte mi, abych i já přispěl svou vzpomínkou. Jméno Jiřího Opelíka se přede mnou vynořilo někdy v polovině šedesátých let. Poprvé se tak stalo nad výborem z Johnových romanet a *Stínem kapradiny* Josefa Čapka, nad dvěma svazečky, které vyšly na sklonku padesátých let v odeonské Světové četbě a jež Opelík doprovodil dvěma brilantními esejistickými předmluvami, značně odlišnými od tehdejší doslovářské praxe. Podal v nich mimořádně komplexní a plastický obraz obou tvůrců. Pro mne, který jsem si tehdy skládal mozaiku světové literatury právě z takovýchto kamínek, to byla jedna z určujících lekcí. Pochopil jsem, že právě takto by se o literatuře mělo psát: s empatií, s dokonalou znalostí textů a na pozadí širokých souvislostí. A vím bezpečně, že nejsem jediný, v jehož životě sehrál Jiří Opelík tuto iniciační roli.

V šedesátých letech, zlaté době literárních časopisů, patřil Jiří Opelík do první řady tehdejšího kritického houfu, a už od první chvíle bylo zřejmé, že tu hovoří někdo, kdo velmi dbá o čistotu svého jména a kdo si vždy dokáže uhájit pozici mimo literární kotérie a mimo ideologické interpretační rastry. Jako kritik nikdy nementoroval, nesoudil podle hotových schémat, ba právě naopak: to, co ho na textech zajímalo nejvíce, byla jejich individuální poetika. Jeho kritické pohledy se vyznačovaly mimořádnou výmluvností. Bylo to mimo jiné dáno tím, že Opelík patřil k těm, kdo odmítali požadavek distancované analýzy, k níž vybízely některé kritické metodologie: ke svým láskám - Holanovi, Skácelovi - se otevřeně znal a vůbec mu nepřišlo zatěžko evokovat nad kritickým soudem i své čtenářské dojetí.

Jako pro mnohé i pro něho znamenal zásadní zvrat čas normalizace, který nastoupil po sovětské okupaci. Mezi jedno z četných zvěrstev, jichž se dopustila normalizační kulturní politika, patřila i dodnes málo reflektovaná skutečnost: vyprázdňování funkce kritiky, jak jí bylo tradičně rozuměno. Na kritice se nyní požadovalo, aby lhala o podprůměrných dílech, mlčela o zamlčovaných autorech a stíhala nenávistnou slinouty, kteří dostali nálepkou nepřítele. K něčemu takovému Jiří Opelík ochoten nebyl: opustil své řemeslo glosátora přítomnosti a obrátil se do minulosti, do literární

historie. Byl to sice konec jedné profesní periody, ale také nový začátek. A jak se záhy ukázalo, i tuto fázi své životní dráhy dokázal Jiří Opelík naplnit vrchovatě: studii a monografiemi, jež dnes představují základní kameny pro aktuálně probíhající revizi českých literárních dějin.

Dovolte mi připomenout si Jiřího Opelíka, jak jsem ho znal.

Intenzivněji jsem se s Jiřím Opelíkem vídal v sedmdesátých a osmdesátých letech jako redaktor nakladatelství Odeon. V redakční místnosti jsme byli čtyři: Vladimír Justl, Jiří Stromšík, Jan Lehár a já. Všichni jsme k Opelíkovi měli z různých důvodů blízko.

Vladimír Justl s ním studoval v padesátých letech na olomoucké bohemistice. Sdíleli především nikdy nezapřenou lásku k Oldřichu Králíkovi, svému někdejšímu učiteli, který na oba přenesl svůj vášnivý vztah k autorům a textům. Justl přiznával – možná s trochou lítosti –, že nejmilovanějším Králíkovým žákem byl ten druhý. Vyprávěl, jak jednou v Olomouci na ulici spatřil, jak jde proti němu Králík – rozzářený, šťastný – a z dálky volá: „Přijede Opelík!“

Jiří Stromšík rovněž studoval v Olomouci, ale o něco později, takže dnes mohl poskytnout svědectví o době, kdy na olomoucké bohemistice Opelík už sám – krátce – učil.

Jan Lehár, příští excelentní medievista, měl k Opelíkovi nejblíže. V Lehárově životě hrál Opelík otcovskou roli. Byl celá léta oporou Lehárově komplikované, depresi stíhané psýše, rádcem a přítelem sice chápavým, ale také kritickým. Sám promluvil o svém vztahu k „nešťastnému Honzíčkovi“ v krásné řeči nad jeho rakví.

Opelík nepochybně do naší redakční místnosti docházel rád. Odeon mu ostatně ve svízelných letech poskytoval prostor, aby mohl realizovat úkoly, které si sám zvolil: knihy, které se týkaly Josefa Čapka – včetně nové verze velké monografie, kterou tentokrát napsal s Jaroslavem Slavíkem –, či velký výbor z Oldřicha Králíka. Byla s ním radost spolupracovat: rukopisy, jež odevzdával, byly dokonalé a žádných redakčních korektur nebylo zapotřebí. Jednou se vyznal z toho, že je nejšťastnější, když si může vyrobit knihu od první do poslední stránky sám. Bylo to srozumitelné: pro člověka jeho maximalismu a perfekcionismu bylo úlevné převzít za odvedenou práci plnou zodpovědnost. Ale rozhodně nelze tvrdit, že by neměl smysl pro práci týmovou: osvědčil jej jako hlavní redaktor dvou svazků *Lexikonu české literatury*, reprezentativního díla české bohemistiky posledních desetiletí.

Třebaže byl zjevně nejspokojenější, když mohl věnovat pozornost autorům, k nimž měl osobní vztah a jež pokládal za mimořádné – bratřím Čapkům, Johnovi, Vančurovi, Holanovi, Kainarovi, Mikuláškově, Skácelovi –, ve složité normalizační situaci přijímal i úkoly, které se týkaly spisovatelů z druhé či třetí řady. Když se jednou znovu zastavil v Odeonu a my se ho ptali, nad čím zrovna pracuje, řekl: „Přátelé, jestlipak víte, který český literát se jmenuje Čeněk?“ Připravoval tehdy pro Lubomíra Petra z ostravského

Profilu edici jednoho románu regionálního romanopisce Čeňka Kramoliše. A nebyl to jediný minorní autor, jemuž věnoval pozornost. Znovuobjevil Jiřího Sumína, komentoval například Batalion Josefa Haise-Týneckého. Věnoval těmto osobnostem stejnou energii jako velkým autorům, ba co více, dokázal i nad těmito texty říci zásadní slovo: tak jsou například komentáře ke dvěma naposledy jmenovaným titulům vynikajícími příspěvky k dějinám českého naturalismu. Zdá se dokonce, že někdy o jeho zájmu rozhodla právě atypičnost autora: mystický Jan Kameník, jehož *Básně* připravil před několika lety k vydání, rozhodně nepatřil k Opelíkovým srdečným záležitostem, jeho komentář k této edici však je nejlepší analýzou Kameníkova výjimečného autorského typu.

Počátkem tohoto tisíciletí jsme se začali s Jiřím Stromšíkem scházet v kavárně Montmartre a Jiří Opelík se k nám přidal. Měsíční schůzky se uskutečňovaly téměř po dvě desetiletí a všichni tři jsme o ta setkání velmi stáli. Tehdy jsme poznali Jiřího Opelíka skutečně zblízka. Prožil dlouhý život, měl nač vzpomínat, potkal na své životní dráze dlouhou řadu pozoruhodných lidí a uměl je dokonale charakterizovat. Byl do poslední chvíle vášnivý čtenář, literaturu vstřebával ve velkém rozpětí a jeho soudy byly vždy promyšlené a skvěle zformulované. Tu jasnost myšlení a formulační pohotovost jsme mu oba záviděli. Měl velký smysl pro humor a uměl se bouřlivě smát.

Až nám jednoho dne napsal, že už nepřijde. Bylo to pro nás nesrozumitelné a opakovaně jsme se mu připomínali s tím, že se nám stýská. Jeho poslední dopis zněl takto: „Milý Jiří a milý Jiří, tou první větou mě dojmáte, leč nic se nezlepšilo a obávám se, že lepší (ani fyzicky, ani psychicky) to už nikdy nebude, že se to spíš bude horšit. Netušíte, jak moc mě to mrzí (mohl bych dokonce klidně napsat bolí), bylo to pro mne vždycky mnohem víc než „jít na vínečko“ s přáteli - bylo mi při těch našich setkáních jako horolezci v Himálájích, který v osmitisícové výšce přijme dávku posilujícího kyslíku.“

To pro nás platilo taky. Nezbyvá, než být za to setkání osudu vděčný a rozloučit se. Jiří Opelíku, díky za vše a sbohem.

Luboš Merhaut:

Vážení pozůstalí, vážení smuteční hosté,

loučíme se dnes s Jiřím Opelíkem, literárním historikem a kritikem, editorem a lexikografem, prostě řečeno: s velkou, jedinečnou a inspirativní osobností české literární vědy. Loučíme se s výjimečným člověkem, jehož práce jsme si vážili, jehož soudy jsme očekávali a respektovali, na něhož byl spoleh.

Poznal jsem Jiřího Opelíka na sklonku osmdesátých let po příchodu do Ústavu pro českou (a tehdy ještě světovou) literaturu, do jeho lexikografického oddělení. Byl jedním ze zakládajících autorů a redaktorů *Lexikonu české literatury*, koncipovaného literárními historiky, kteří v normalizační situaci na počátku sedmdesátých let

v tehdejší akademickém Ústavu zůstali, ovšem na „okraji“, v jakési izolaci, s omezenou možností publikovat, ale i bez zájmu vyjít vstříc požadavkům moci. Práce na speciálním oborovém slovníku – nejobsáhlejším projektu poválečné literárněvědné bohemistiky – v sobě skrývala zároveň ideu a možnost kontinuity otevřeného a tvůrčího literárněhistorického myšlení. V oboru dějepisectví české literatury se jeho prostřednictvím rozvinula specializace lexikografická, založená koncepčním, metodologickým přístupem a úsilím o úplnost a spolehlivost. K tomu Jiří příznačně poznamenal: „Literární slovníky nejsou ze své podstaty místem vhodným pro experimentování či ověřování nejnovějších metod. Jsou naopak nositeli a udržovateli tradice oboru, projekcí škol už etablovaných a kulminovavších, památníky jejich přínosu, místem, kde nejen autoři hesel, ale obor sám předvádí svou rutinu. A protože se stav oboru neměří jen metodologickými výboji, nýbrž i úrovní jeho rutiny, je v podstatě jedno, jak se kdo na existenci literární lexikografie dívá: zda s pohrdáním, nebo s uznáním.“

Lexikon české literatury přesáhl generační východiska a stal se společným prostorem trpělivého usilování. Jiřího kritická redakce mých prvních pokusů o hesla *Lexikonu* pro mne znamenala zásadní poznání. Poznání profesionality, systematického a logického myšlení. Jiří Opelík se tak pro mne (a pro řadu nás mladších a po nás ještě mladších) stal měřítkem kvality a horizontem autority. Jeho hodnocení byla přesná, jeho slova platila. Šlo mu vždy o věc, nikoli o funkce či o moc v tzv. literárněvědném provozu, jímž v tomto smyslu opovrhoval. Vůči povrchnosti, nespolehlivosti, přibližnosti a hlouposti byl neústupný a nesmiřitelný. Zůstával svůj a kritický.

To samozřejmě souviselo s jeho hledáním výstižného úhlu pohledu, jistot vědění, založeného profesionální filologickou poctivostí a obšírnou materiálovou a kontextovou znalostí. Jedinečné hodnoty literární přitom provázely nadčasové kvality lidské a zároveň postoje etické, pojetí umění jako dobrodružství slova a zároveň literárněhistorické práce jako dobrodružství poznávání. Jeho literárněhistorické práce tak charakterizuje nápaditost i poetické ozvláštňení, s nárokem podat nezjednodušené obraz, který vychází z toho, co láká, co je neřešené, co může být podstatné, co je skutečnou otázkou. (Tady se mi vybavuje možná, resp. typická Jiřího reakce, věta, kterou mi napsal před necelými čtyřmi roky v odezvě na připomínku jeho jubilea v E*foru IPSL: „Nefandíš mi nějak moc?“).

Ať už šlo o řemeslo *Nenáviděné* (jak nazval knižní výběr svých kritik z roku 1969), nebo *Milované* (tedy literárněhistorické, podle titulu výboru studií z roku 2000), ať už šlo o „drobinky“, „nápovědy“, studie či četné edice čapkovské, holanovské, seifertovské, skácelovské a mnohé další, vždy šlo o řemeslo v nejlepší slova smyslu. *Všechna řemesla v podání Jiřího Opelíka se vyznačovala profesionální náročností a důsledností, zároveň svébytnou múzičností, nezaměnitelnou schopností čtení, rozumění a interpretace, vycházející z vědomí „tíhy slova“.* Soustředil se na originalitu textu, autorského postupu a přemýšlení. Zvažoval, za jakých okolností, z jakých východisek a proč sledovaný literát píše, o co usiluje. Podstatné pro něj bylo hledání měřítek a obohacujících témat, jež se vracejí a k nimž stojí za to se vracet. Tedy, jak –

ve stopách Oldřicha Králíka - napsal: „koncentrace na takové texty, jež umělecky ,stojí za to‘, tj. na texty velkých autorů (jejich ‚velikost‘ stanoví badatelův kritický soud), kteří jediní vytvářejí národní písemnictví a kteří také jediní kladou našemu oboru relevantní otázky.“ V rozhovoru z října 2016 svůj přístup shrnul takto: „Cele mne naplňuje poznávání dobré literatury, kterou vytvořili jiní. V mladých letech jsem tvrdil, že píšu jen pro sebe - tečka. To sice jaksi stále platí, i když bych dnes totéž vyjádřil takto: Píšu o literatuře, protože musím. Ale dnes, ve stáří, to potřebuji několika slovy doplnit: Píšu o literatuře, protože musím, ale chci svým psaním sloužit lidem, kteří literaturu milují. / Svoboda a služba se nevyklučují.“

Jiřího persona budila respekt. Jeho rozhodnost mohla někdy podněcovat i nejistotu, ale spíše klamala. V přátelských kruzích se projevovala potěšeně se smyslem pro humor a pro zkratku. Do svých knih Jiří zásadně vpisoval vtipná glosující věnování. Tak ve svých exemplářích nacházím například tato: V edici Skácelových drobných próz *Jedenáctý bílý kůň* lakonické: „Půjdem na pivo?“ V *Holanovských náповědách*: „ještě opilý z Holanova textu, ale střízlivý z textu vlastního.“ Ve *Čtrnácteru prací o Karlu Čapkovi...* pak důrazné heslo: „Neposírejme se, poseřme ty druhé.“

Jiří Opelík byl mistrem přiléhavého a osobitého výrazu a stylu. A to i při příležitostech smutných. Nikdy nezapomenu na jeho řeč, kterou pronesl na pohřbu našeho společného přítele Jana Lehára v lednu 2005. Při rozloučení nad rakví Jana Skácela 15. listopadu 1989 mluvil mj. o smrti jako o „statečném přijetí nutnosti, klidném vyrovnání zbylých účtů“ i „čekání na úlevu“. A citoval přitom i dvě čtyřverší svého milovaného básníka:

„Přijmu ji jako zlatý lem
jedinou svoji jiná není
přespříliš zápasil jsem s andělem
a chromý jsem a unavený.“

„A je to prosté jako zázrak
a jako věčnost ve chvíli
kdy zase znovu nebudeme
jako jsme předtím nebyli.“

Dovolím si tedy zakončit v jeho duchu.

Milý Jiří, bylo mi velkou ctí. Děkujeme Ti za všechno, čím jsi nás těšil a obohacoval, „došel jsi na pól“. Sbohem.

www.ipsl.cz